

vagy sem, ez most másodrendű kérdés – része a kelet-közép-európai térség „megszállására” tett soron következő kísérletnek. A korábbi erős „megszállással” szemben a jelenlegi jellegét tekintve gyenge, és elsősorban a diskurzus terén valósul meg – bár természetesen nem szabad megfeledkezni a gazdasági és politikai vonatkozásairól sem. Érdemes tehát tudatosítanunk magunkban, hogy ennek a diskurzusnak a következményei legalább olyan veszélyesek – vagy azok lehetnek –, mint a katonai megszállásé, amely aránylag könnyen teremti meg az elnyomottak körében az ellenállás és a lázadás alapjait; sőt hosszú távon akár veszélyesebbek is lehetnek annál.

Ne áltassuk hát magunkat: a nyugati orientalizmus Kelet-Közép-Európához fűződő stratégiájának és implikációinak átgondolása nélkül lehetetlen annak kiküszöbölése a nyugati világ diskurzusaiból, és egy olyan optikával való helyettesítése, amely lehetővé tenné, „hogymás kultúrákat igazi libertariánus módjára vagy legalábbis előítéletek nélkül, s ne magas lóról szemléljünk”.²⁶ Ennek következtében a térségünknek szentelt mélyreható és empatikus, de mindemellett dokumentumokkal is remekül alátámasztott munkák (mint amilyen Timothy Snyder *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* című 2010-es értekezése) továbbra is ritkaságszámba fognak menni, régióink lakossága pedig továbbra is a nyugati metropoliszokból beáramló véleményekre és elképzelésekre fogja építeni az önértékelését és önismeretét.

Szathmáry-Kellermann Viktória fordítása

Mikola Rjabcsuk

NYUGATI „EURÁZSIANIZMUS” ÉS AZ „ÚJ KELET-EURÓPA”: A KIREKESZTÉS DISKURZUSA*

Ez a tanulmány az „eurázsiai” kifejezés elfogulatlanságát és használhatóságát kérdőjelezi meg a politikai, tudományos és hétköznapi diskurzusokban, amellel érvelve, hogy a fenti kifejezést sikerrel sajátították ki az orosz konzervatív, imperialista, valamint kriptofasiszta erők, és ezáltal sajátos ideológiával és politikai vonatkozásokkal vált terheltté. Ennek következtében a szöveget nagymértékben eltorzítja a kontextus. Így hát akármi is legyen a beszélő szándéka, a fenti kifejezés fenntartások nélküli használatával végsősoron Ukrajna, Fehéroroszország, Moldova, Grúzia és Örményország (az „új Kelet-Európa”) az európai politikai és kulturális projektből való diszkurzív kizárását támogatja, és az orosz „kiemelt érdekszférához” rendeli őket, amely mint mitikus „eurázsiai” kulturális és politikai tér nyer diszkurzív legitimitációt.

Bevezetés

Az „Eurázsia” kifejezés számos jelentéssel bír, de ezek egytől egyig besorolhatóak két fő kategória egyikébe. A jelentések első csoportja tisztán földrajzi, és az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig húzódó hatalmas földrészre vonatkozik, egyetlen kontinentális entitásnak tekintve Európát és Ázsiát, ahol az előbbi az utóbbi félszigete. A második jelentéscsoport ennél jóval rugalmasabb, de valamennyi különféle megnyilvánulásában rendszerint Nagy-Oroszországra vonatkozik, egy olyan térségre, ahol történetileg az Orosz Birodalom és annak szovjet (illetve posztszovjet) reinkarnációja dominált. A kifejezés így inkább politikai, kulturális és ideologikus, mintsem pusztán földrajzi. Nem csupán az orosz politikai dominancia eszméjét vonja maga után, legyen bár az jogos vagy sem, legitim (a *mission civilisatrice* és/vagy a szomszédok valaki mástól való „felszabadításának” értelmében) vagy illegitim (a birodalmi

* A tanulmány egy korábbi változata a 2010. július 26–31. között Stockholmban megrendezett International Congress of Central and Eastern European Studies című konferencián hangzott el.

hódítás és leigázás értelmében). A régió kulturális/civilizációs különállásának a gondolatát is hordozza, azt sugallva, hogy ez se nem Európa, se nem Ázsia, hanem a kettő valamiféle keveréke, amely egy önálló és rendkívül különleges „eurázsiai” civilizációt képvisel. Ennek lényege az orosz kultúra – de inkább a birodalmi, mint a nemzeti. A közös birodalmi múlt és az orosz birodalmi kultúra néhány beidegződése mindaz, ami közelebb hozza egymáshoz ezeket a nemzeteket, melyek egyébiránt minden lehetséges szempontból fényévekre vannak egymástól, ahogyan az ukránok és a türkmének, a moldávok és a csukcsok, a fehéroroszkok és a burjátok is. Tulajdonképpen lehetetlen volna mindannyiukat egy kalap alá venni, ha nem volna a közös nevező – Nagy-Oroszország.

Nem kell a kritikai diskurzus-elemzés szakértőjének lenni ahhoz, hogy rájöjjünk: az ilyesfajta címkézés rendkívül káros az érintett felekre nézve, mind politikai, mind kulturális értelemben. Először is: misztifikálja a valóságot. Úgy állítja be az orosz/szovjet birodalmi örökséget és posztimperialis befolyást, mint az egyetlen vagy éppen a legfontosabb tényezőt, amely jóformán minden téren meghatározza a posztszovjet köztársaságok mai (viszsa)fejlődését. Bizonyos esetekben valóban fontos ez a tényező, más esetekben lényegesen több történeti és jelenkori változó játszik szerepet, melyeket sajnos figyelmen kívül hagynak vagy alulértékelnek. Másodsor, az „eurázsiai” címke implicit módon az orosz birodalmi érzéseket és nagyhatalmi politikát támogatja, egyfajta nemzetközi legitimitással ruházza fel, és diszkurzíve a mai orosz „neo-eurázsianisták” legsovínisztább, kriptofasiszta nézeteire rezonál. Végül harmadszor, diszkurzíve kizárja Európából a volt szovjet birodalom valamennyi európai nemzetét, és sikerrel marginalizálja az Európa-párti erőket az érintett országokban (beleértve magát Oroszországot is), melyek így könnyű prédává válnak az orosz/orospárti, mélységesen nyugatellenes nacionalisták számára.

Más szavakkal, az „Eurázsia” kifejezésből nem csupán a pontosság hiányzik (ami aligha engedhető meg bármely rendszertanban), hanem az elfogulatlanság is – márpedig ez igen komoly hiba a nemzetközi politikában, különösen ha egy olyan néhai birodalom kezére játszik, amely továbbra is igyekszik visszaállítani neokoloniális dominanciáját. Valójában a legfontosabb dolog, ami az „eurázsiai” országokban közös (legalábbis a korábbi szovjet birodalom európai részén), éppen a nyugatpárti és nyugatellenes erők közötti mélységes belső megosztottságuk – az a megosztottság, amely nem pusztán egymással ellentétes geopolitikai orientációjukban tükröződik, hanem értékrendjükben, történelmi narratíváikban, és ami még ennél is rosszabb, nemzeti identitásukban is. Ahogy Josef Langer

találón megállapította, az EU ezen országok mindegyikében „egy másik szellemi erő kihívásával áll szemben”, amit itt hozzátétőlegesen egyfajta nagy-oroszországi imperializmussal és messianizmussal azonosíthatunk. Valamennyi országban, köztük magában Oroszországban (és, ha már itt tartunk, Törökországban) is „többé-kevésbé nyílt polgárháború zajlik, amit a nyugati értékek elfogadása körüli nézeteltérés táplál”.¹

Ebből a szempontból Ukrajna, Moldova és Fehéroroszország egyaránt tekinthető „nem egészen európainak”. Nincsen abban semmi rossz, ha elfogadjuk ezt a tény mint fontos tényezőt, amely az európai integrációjukat és talán a modernizációjukat akadályozza. De egészen más dolog az „eurázsiai” címkét ragasztani rájuk. Ez ugyanis valójában azt jelenti, hogy beavatkozunk egy belháborúba, és az „eurázsiai”, orospárti, mélységesen Európa-ellenes erők oldalára állunk. Azt segíti elő, hogy a versengő felek között a kényes egyensúly az „eurázsiai”, nyugatellenes irányba billenjen. Az „eurázsiai” kifejezés egyetlen alternatívája sem tökéletes, de a „posztszovjet” terminus a legtöbb esetben pontosabbnak és lényegesen elfogulatlanabbnak hat az „eurázsiai” szónál.

Az orosz oldalra állni

A címkézésnek, a másság konstruálásának (*othering*) és a kirekesztésnek a semlegesnek feltételezett földrajzi elnevezésekben rejlő erejét már jóval azelőtt felfedezték, hogy Edward Said, Larry Wolff vagy Maria Todorova klasszikus tanulmányai megjelentek volna. Milan Kundera, valamint lengyelországi, magyarországi és csehszlovákiai barátai kétségbeesetten lázadtak a „Kelet-Európa” kifejezéssel szemben, amely véleményük szerint kizárta őket a szabad népek családjaként értelmezett Európából, és következképpen a szovjet befolyási övezetben helyezte el őket. „Kelet-Európa” stigmává vált, amely a régió alsóbbrendűségét, primitív visszamaradottságát, a politikai szabadság, a polgári szabadságjogok és a jogállamiság hiányát fejezte ki. Hogy erről a veszélyes, rosszhírű helyről elmenekülhessenek, kitalálták a „Kelet-Közép-Európa” terminust, amely eredetileg Lengyelországot, Magyarországot és Csehszlovákiát foglalta magába, de Romániában, Jugoszláviában, Nyu-

1 Josef LANGER, *Wider Europe and the Neighbourhood Strategy of the European Union – A Quest of Identity?*, Europe 2020, 2004. 04. 19., <http://www.europe2020.org/spip.php?article236&lang=en>.

gat-Ukrajnában és a balti államokban is magukévá tették a helyi más-ként gondolkodó értelmiségiek.

Ez egy jogos kísérlet volt arra, hogy felülkerekedjenek az uralkodó nyugat-európai diskurzus által rájuk kényszerített kirekesztettségen. Ugyanakkor a saját diskurzusuk ugyanilyen kirekesztőnek bizonyult kelet-európai szomszédaiakkal szemben. A szlovénok kijelentették, hogy semmi közük a visszataszító „Balkánhoz”, merthogy ők mindig is közép-európaiak voltak. A horvátok is követték őket, és „mediterránokká” váltak. A balti népek azt hangsúlyozták, hogy nem tartoznak a posztszovjet klubhoz, hiszen a szovjetek megszállták őket (mintha Grúzia, Ukrajna vagy bárki más saját akaratából csatlakozott volna a Szovjetunióhoz). Mindez gúnyos megjegyzésekre készteti a történést: „Mi az új földrajz? Nyugat-Európa, Közép-Európa és... Eurázsia. Európának van Nyugata, van Közepe, de szent egek! Nincs neki Kelete. Foucault imádta volna ezt a tátongó földrajzi sebet.”²

Napjainkban, amikor a volt kommunista blokk valamennyi nem-szovjet országa vagy felvételt nyert az EU-ba, vagy biztos úton halad a tagság felé, a másság konstruálásának és a diszkurzív kirekesztésnek/befogadásnak megváltozott ugyan a formája, de a lényege megmaradt. Az „eurázsianizmust” ebből a szempontból Said nyomán az úgynevezett „Eurázsia” – mely pusztán a posztszovjet köztársaságok fedőneve – irányítására és manipulációjára tett kísérletként határozhatjuk meg. Az orosz „eurázsianista” diskurzus elsősorban a posztszovjet térség feletti dominanciára és a vele való reintegrációra törekszik. A nyugati „eurázsianista” diskurzus célja pedig elsősorban a posztszovjet köztársaságok marginalizációja, kizárása az európai projektből, valamint az orosz befolyási és – feltételezhetően – fennhatósági körbe utalása.

Az ilyesfajta nyugati megközelítés egyik lehetséges magyarázata a tudatlanság. Sem Ukrajna, sem Grúzia, sem Fehéroroszország nem létezett korábban az európaiak mentális térképein. Ezeket a nemzeteket mindig is a nyugati média és tudományos élet által széles körben „tudományos igazságként” elfogadott orosz történelmi mítoszok prizmáján keresztül szemléltek. A nagy nyugati hatalmak hasonló birodalmi jellege szintén a „közeli külföldről” alkotott orosz imperialista nézetek kritikátlan elfogadását segítette elő. Az alárendelt nemzetek

2 John-Paul HИMKA, *What's in a Region? (Notes on „Central Europe”)*, Habsburg H-Net, 2002, <http://h-net.msu.edu/cgi-bin/logbrowse.pl?trx=vx&list=habsburg&month=0205&week=b&msg=3065v14sAD4TgW/J3wLcxQ&user=&pw=>.

ettől eltérő nézeteit és hangjait elhallgattatták, marginalizálták vagy „nationalistának” bélyegezve hiteltelenítették.

Úgy tűnik, hogy a reálpolitika, és különösen a nagyobb nyugat-európai országok által követett, Oroszországot megrögzötten előnyben részesítő irányelv döntő szerepet játszik Kelet-Európa posztszovjet köztársaságainak az „európai” diskurzusokból való kizárásában, illetve az „eurázsianizmus” Moszkva-központú diskurzusának való átengedésében. A talán legvilágosabb, bár egyúttal a leginkább cinikus példa erre az érvelésre a befolyásos Asia Times jegyzetírójától, bizonyos Spengler-től származik:

A Nyugatnak két választási lehetősége van: húzhat egy vonalat a homokban Ukrajna köré, vagy elcserélheti az oroszokkal valami fontosabbra. A javaslatom egyszerű: az, hogy Oroszország segítségét nyújtson a nukleáris versengés és a terrorizmus megfékezésében a Közel-Keleten, összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőséggel bír a Nyugat számára, mint Ukrajna kétes függetlensége. A Nyugatnak minden tőle telhetőt el kellene követnie, hogy úgy tegyen, mintha 2004 és 2005 „narancsos” forradalma meg sem történt volna, hogy biztosítsa Oroszország támogatását az iráni nukleáris konfliktus, valamint az energiabiztonság kérdésében, cserébe elfogadva Oroszország egzisztenciális követeléseit a közeli külföldön [...]. Oroszországnak egzisztenciális érdeke Fehéroroszország és Nyugat-Ukrajna [sic!] bekebelezése. Fehéroroszország senkit sem érdekel. Sosem bírt önálló nemzeti léttel vagy nemzeti kultúrával; az első fehérorosz nyelvtan 1918-ban jelent meg nyomtatásban, és Fehéroroszország lakosságának alig több mint egyharmada beszéli otthon a nyelvet. Soha nem volt még tízmillió ember lakta területnek ennél ostobább függetlenségi követelése. A fenti összefoglaló után természetesnek hat, ha felvetődik bennünk, miért kellene bárkinek is foglalkoznia Ukrajnával. Ez egy vitatott kérdés; e pillanatban azon a véleményen vagyok, hogy Ukrajna sorsa a felosztás lesz.³

Gyakorlatilag ugyanezeket a gondolatokat vázolja fel, bár jóval kifinomultabb, diplomatikusabb módon a német és a francia külügyminiszter 2000-es titkos jelentése: „Ukrajna felvétele [az EU-ba] Oroszország

3 SPENGLER, *Americans play Monopoly, Russians chess*, Asia Times 2008. 08. 19., http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/JH19Ag04.html.

izolációját vonná maga után. Elégséges, ha beérjük a Kijevvel való szoros együttműködéssel. Az Unió nem terjeszthető tovább Kelet felé”.⁴

Ez a durva huntingtoni séma sok nyugati gondolkodását uralja, beleértve a legmagasabb rangú EU-tisztviselőket is. Egyikük, a korábbi francia elnök és az Európai Konvent jelenlegi vezetője, Valéry Giscard d’Estaing képies magyarázatot adott arra, miért kellene feltétlenül kizárni Ukrajnát az európai projektből: „Ukrajna egy része valóban európai karakterrel rendelkezik – ezek azok a területek, amelyek valaha Lengyelországhoz és korábban a Lengyel–Litván Unióhoz tartoztak. De a Dnyeperen túl elhelyezkedő országrészek és az attól délre esők orosz jellegűek. Azok a területek nem tartozhatnak az Európai Unióhoz mindaddig, amíg Oroszországot nem veszik fel az EU-ba”.⁵

Annak ellenére, hogy az „eurázsiai” retorikát nem alkalmazzák nyíltan ezekben a kijelentésekben, valamennyi fő premisszájuk azon az erősen hiten alapul, hogy Ukrajna valamiféle ősi eurázsiai-orosz természetű részét képezi: „A Nyugatnak tiszteletben kell tartania Ukrajna Oroszországhoz való történelmi közelségét, és be kell látnia, hogy sok ukrán a keleti szláv közösség tagjának tekinti magát, mely az oroszokból, az ukránokból és a fehér oroszokból áll.”⁶ „A Nyugat bármely definíciója, mely kirívóan eltérő »értékeire« hivatkozva kizárja magából Oroszországot, szükségszerűen kizárja Ukrajnát is, mivel annak kultúrája és értékei megbonthatatlanul összefonódtak Oroszországrével”. Ezért hát az ukránoknak „nem kellene tovább harcolniuk ezzel az évszázados vallási és kulturális kötelékkel” és „együtt kellene működniük” Oroszországgal, elvégre ez az „egyetlen módja annak, hogy az európai integráció feladatát biztos alapokra helyezzék”.⁷

Világos, mi ezeknek a mantráknak a fő üzenete – ennél még a Kreml propagandistái sem fogalmazhatták volna meg szebben: „Ukrajna szilárdan kötődik a hagyományosan Moszkvára hagyatkozó eurázsiai régióhoz. Oroszországgal való kulturális és történelmi fúziója egészen mélyen nyúlik vissza a múltba, a Kijevi Ruszig, a keleti szláv államfoglalom eredeti mintájáig, ahogyan a bizánci ortodoxia sem engedi, hogy a mentalitás és a társadalom kivonja magát a hatása alól. A lakosság

4 *New Neighbourhood – New Association. Ukraine and the European Union at the beginning of the 21st century*, Policy Papers 2002/3., 11.

5 *Rzeczpospolita* 2005. 11. 26., 7.

6 Marcus PAPADOPOULOS, *Russia steps up pressure on Ukraine*, 2008. 06. 16., <http://www.religiousintelligence.co.uk/news/?NewsID=2169>.

7 Nikolaj PETROV, *Recasting Ukraine’s identity?*, *Open Democracy* 2009. 01. 30., www.opendemocracy.net/article/email/recasting-ukraines-identity.

többsége beszél oroszul, és földrajzi, illetve geopolitikai értelemben az országnak számos nem-európai koordinátája van, melyek nélkülözhetetlenek Oroszország számára: a Fekete-tenger, a Krím, a Kaukázus.”⁸

A történelmi és földrajzi tények meglehetősen frivol, ha nem nyílt tudatlanságról árulkodó kezelése a kisebbik probléma az ilyesfajta írással. Ami igazán megdöbbentő, az a 19. századi esszencializmus, amely egyenesen következik az idézett szövegekből. Még ha a nyugati „eurázsianisták” a legtöbb esetben el is ismerik, hogy az ukrán, moldáv, fehér orosz társadalmak megosztottak identitásukat és geopolitikai irányultságukat tekintve, nem csak hogy pironkodás nélkül fedezik fel az orosz/országi többséget ott is, ahol alig akad ilyen, hanem azt is kijelentik, hogy éppen ez a csoport a „természetes” és „hagyományos” ezzel az identitással, míg ennek alternatívája idegen és mesterséges, amit az aljas nyugatosítók kényszerítenek rájuk:

Az identitásról folytatott regionális diskurzusok, melyeket a helyi elit táplál azt hangsúlyozva, hogy országa mennyire ragaszkodik az európai kulturális és társadalmi térséghez, azt kockáztatják, hogy elszakítják a hagyományos kulturális és társadalomszerkezeti terükhöz fűződő kötelékeket. Az ilyesfajta mesterséges elit diskurzus az ÚKE [új Kelet-Európa] országaiban aligha cseng egybe ezen társadalmak jelentős rétegeinek önmeghatározásával [...]. Lehetséges, hogy egy, az identitásról folytatott regionális diskurzus, amely az ÚKE-t a posztszovjet térség részeként fogadja el, annak évszázados kötelékeivel együtt, melyek ezeket az államokat összekapcsolják, sokkal kevésbé kirekesztő és megosztó ezen társadalmak számára, mint egy EU-központú diskurzus.⁹

Ezen érvelés fogyatékosai olyannyira számosak, hogy meglehetősen nehéz elhinni, hogy valamennyi a hozzáértés hiányából, nem pedig politikai és ideológiai részrehajlásból fakad. Először is a szakértőknek tisztában kellene lenniük azzal, hogy az EU-központú diskurzus sehol sem játszik „megosztó” szerepet – sem Ukrajnában, sem Moldovában,

8 Richard WAGNER, *Why Ukraine has no place in the EU*, *Sign and Sight* 2008. 06. 11., <http://www.signandsight.com/features/1708.html>. (Eredetileg németül jelent meg a *Neue Zürcher Zeitung*-ban: 2008. 06. 03., http://www.nzz.ch/nachrichten/kultur/aktuell/war_joseph_roth_vielleicht_ruthene_1.749156.html.)

9 Gerhard MANGOTT, *Deconstructing a Region – The New Eastern Europe. Ukraine, Belarus & Moldova*, szerk. Daniel HAMILTON – Gerhard MANGOTT, *Center for Transatlantic Relations*, Washington DC, 2007, 263.

sem Fehéroroszországban. A közvélemény-kutatások ezekben az országokban évről évre csupán egy csekély kisebbséget mutatnak ki, mely ellenezné az esetleges EU-tagságot. Valójában épp az ellenkezője, az Oroszország-központú diskurzus az, ami igazán megosztó és kirekesztő. Történetileg erős pánszláv, nyugatellenes és imperialista felhangok színezik, és úgy alakították, hogy ne engedjen teret önálló, megkülönböztethető kultúrával és nyelvvél rendelkező népként az ukránoknak és a fehérorosznak.

A primordializmus paradoxonai

Mindazonáltal még ennél is nagyobb jelentőséggel bír az az egyszerű tény, hogy sem a „posztszovjet térség”, ahová a fenti érvelés értelmében az ÚKE országai tartoznak, sem „Európa kulturális és társadalmi tere”, ahonnan a fenti érvelés értelmében ki kellene zárni őket, nem ősi, értékmentes és örökérvényű. Mindkettő konstrukció, melyet a helyi és a nemzetközi szereplők hoztak létre, épp úgy, ahogy az ÚKE-t is.

Példának okáért, mit is jelent a „posztszovjet térség” ebben a mantarában, és miért kellene azt az ukránoknak, moldávoknak és fehérorosznak „hagyományosnak” tekinteniük? Talán nem a rabszolgaság, a törvénytelenesség, a brutális gyarmatosítás, a népirtás, a deportálások, az erőszakos oroszosítás és a minden eltérő véleménnyel szembeni szigorú fellépés tere volt ez? Természetesen akadt – nem is kevés – olyan ukrán, fehérorosz és moldáv, aki a gyarmatosítók pártjára állt, és hasznat húzott mindebből. Még többen voltak, akik házasságként, *mezaliantszként* fogadták el ezt a mindennapos erőszakot. Megtanulták, hogy ne gondolkozzanak, ne emlékezzenek, ne kérdőjelezzék meg az abnormális dolgok „normalitását” – megtanultak túlélni. És még mindig sokan vannak közöttük, akik kollektív amnéziában szenvednek, a szabadságtól való félelemben élnek, és megrekedtek a „posztszovjet térségben”, annak minden „hagyományával” – a korrupcióval, a visszamaradottsággal, az emberi jogokkal és méltósággal szembeni égbekiáltó tiszteletlenséggel – együtt. Az ÚKE országai ebben a tekintetben valóban megosztottak – és talán éppen ez az, ami ezt a régiót különbözővé teszi nemcsak Kelet-Közép-Európától, hanem többé-kevésbé Oroszországtól is.

Ha azonban valóban szeretnénk felülemelkedni ezen a társadalmi megosztottságon, nem volna ésszerűbb – emberi, nem pedig realpoliti-

kai szempontból –, ha kigyógyítanánk az embereket az amnéziából, ha az európai identitást népszerűsítanánk, és ha az európai értékeket védelmeznénk, melyek olyan szokatlanok a „posztszovjet térségben”? Ha Oroszország szeretne csatlakozni az ÚKE-hez ebben a folyamatban, tárt karokkal kell fogadni. Ha azonban az ellenkezőjét szeretné, az egyetlen tisztességes magatartás az, ha határozottan elutasítjuk, és mindent megteszünk azért, hogy megakadályozzuk az ilyesfajta „integrációt”. Bármilyen mély és fájdalmas legyen is a társadalmi megosztottság az ÚKE-ben, nem orvosolható azzal, hogy amnéziát kényszerítünk a társadalom egészségesebb részére, hogy további oroszosításnak tesszük ki a megosztott nemzeteket, és hogy visszarántjuk őket a despotikus etatizmus és a nagyhatalmi paranoia „hagyományos” terébe.

Akárhogyan is, de meglehetősen nagy számú ukránt, moldávot és fehéroroszt bizonyára nem tenne boldoggá az az „inkluzív” identitás, mely az orosz/eurázsiai csomagba helyezi vissza őket. Ki merem jelenteni, hogy ez az eshetőség sokkal boldogtalanabbá teszi őket, mint amennyire „oroszbarát” honfitársaik valaha is lennének az emlegetett ősi tér végleges elhagyásának alternatívájától. Az ok egyszerű: míg az identitás kérdése és a hozzá kötődő dolgok az egyik csoportban állandóan napirenden vannak, a másik számára csekély fontossággal rendelkeznek. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a nyugatbarát csoport, még ha kisebbségben van is (mint Fehéroroszországban), ideológiai szempontból sokkal motiváltabb és politikailag sokkal könnyebben mobilizálható, mint az oroszbarát csoport (amely valójában inkább ambivalens és nativista, ahogyan azt némely szakértők fel is ismerték).¹⁰ Így annak ellenére, hogy egyes szerzők szerint az európai identitás népszerűsítése „mentális és fizikai választóvonalakat hoz létre a régióban”, az igazság ennek épp az ellenkezője: az „oroszbarát”, mélyesen nyugat- és modernitásellenes identitások támogatása az ÚKE országaiiban az, ami választóvonalakat hoz létre mindhárom nemzetben, ami táplálja visszamaradottságukat, és ami Oroszországot még elbizakodottabb magatartásra készíti.

Amit a nyugati „eurázsianisták” félreértenek (vagy tudatosan kiforgatnak), az az egyszerű tény, hogy minden identitás társadalmi/történeti konstrukció, és hogy a helyi elit képviselői – ahogyan a külső szereplők is – gyakran fontos szerepet játszanak a létrehozásában. Ebből a nézőpontból az európai identitás Ukrajnában, Fehéroroszországban

és Moldovában semmivel sem mesterségesebb, mint az „oroszbarát” (vagy inkább nativista) identitás, melyet egyes szerzők „hagyományosként és egyedülállóként” éltetnek. Mindenki, aki csak egy kicsit is ismeri az orosz történelem nem-imperialista változatát, nagyon jól tudja, hogy sem Ukrajna, sem Fehéroroszország, sem pedig Moldova nem volt a moszkvai nagyfejedelemség része egészen a 18. századig, amikor az bekebelezte ezeket a területeket, kisajátította a középkori Rusz nevét (melynek Kijev volt a történelmi központja), és kialakította a keleti szláv közösség fogalmát (az ortodox keresztény „ummát”) a birodalmi identitás magjaként. Igen szemléletes példája ez a kitalált hagyománynak, amely azonban befolyásos mítosszá változott, és amit ráadásul nemzetközi szinten „tudományos igazságként” ismernek el.

Több mint két évszázad elteltével az ukrán, a fehérorosz és a moldáv (román) identitás (a „hagyományos és egyedülálló”, ahogy a primordialisták mondanák) erősen megkopott a birodalmi nyomás alatt, és nagy mértékben – de nem teljesen – beolvadt a keleti keresztény, majd végsősoron a bolsevik „ummába”. Bizonyos értelemben az új Kelet-Európa értelmezhető úgy, mint egy mélységesen Európa-ellenes hatalom két évszázados uralmát követően a térségben fellelhető „maradék Európa”. Ez a „maradék Európa” a Moldáv Hercegség és a Román Királyság, a Lengyel-Litván Unió és a Lengyel Köztársaság, a Habsburg Birodalom és a két háború közötti Csehszlovákia maradványaiból tevődik össze – azokból a maradványokból, melyeket nem emésztett fel az Oroszországból Szovjetunióvá vált Moszkvai Nagyhercegség. Az európai identitás, legyen bár „hagyományos” vagy „kitalált”, a legfontosabb, ha nem az egyetlen olyan vonás, amely a régiót Oroszországtól alapvetően különböztetve teszi, és amely megakadályozza, hogy teljességgel feloldódjon abban, amit Gerhard Mangott eufemisztikusan „az EU-val keletről határos, nagyobb kiterjedésű régió”¹¹ hív. Hasonló eufemizmussal akár „Eurázsianak” is nevezhetnénk, és úgy tehetnénk, mintha Oroszország pusztán csak „a része volna”.¹² De a kelet-európaiak, miként maguk az oroszok is, nagyon is jól tudják, hogy Oroszország végtére is nem a része, hanem éppen hogy az egésze.

11 MANGOTT, I. m., 263.

12 Uo., 285.

Lezárásképpen

Andrej Cigankov, egy Kaliforniában élő amerikai professzor tökéletes összefoglalóját adja a nyugati „eurázsianizmusra” jellemző kirekesztő diskurzus politikai esszenciájának. A posztszovjet térség, az ún. „Eurázsia” apokaliptikus víziójával indít: „Fokozatosan terjed az erőszak, és csak az alkalomra vár, hogy nagymérvű konfliktus bontakozhasson ki belőle. A régió átívelő kereskedelmi útvonalak hamarosan elzáródhatnak Oroszország Ukrajnával, Grúziával és Türkmenisztánnal való konfliktusainak következtében. El kell ismernünk, hogy a Nyugat hidegháborút követő kísérletei Eurázsia védelmére és stabilizációjára kudarcot vallottak... Eurázsia nem lett sem stabil, sem békés, és felbomlása tovább folytatódik”.¹³

Ahogy kereken kijelenti, az egyetlen mód arra, hogy „Eurázsia összeomlását” megakadályozzuk, nem más, mint ha elismerjük „Oroszországnak a régió stabilizálásában játszott szerepét”: „Amint ez a gyakorlatban is, és nem pusztán a retorika szintjén megtörténik, a régió kirakósának számos darabja hirtelen a helyére kerülhet. Megbízhatóbbá válhat az energiaellátás; a politikai küzdelmeknek kitett országok kormányai – mint Grúziáé, Ukrajnáé és Moldováé – nagyobb legitimitásra tehetnek szert; és az úgynevezett befagyott konfliktusok is nagyobb esélyt kaphatnak a megoldásra”. Ha pedig nem engedjük, hogy Oroszország „nagyobb legitimitáshoz” juttassa a szomszédos kormányokat, senki mást nem hibáztathatunk, csak saját magunkat: Oroszország valószínűleg „annak fogja szentelni magát, hogy útját állja a nyugati irányelveknek Euráziában”, és „még több esetben fogunk találkozni a régióban az összeomlás dinamikájával. Ukrajna és Moldova felbomolhat, ahogy az Grúziával is történt. Valószínű, hogy Közép-Ázsia és Azerbajdzsán ennél is jelentősebb instabilitásnak lenne kitéve, ami beláthatatlan következményekkel járhat.”

A burkolt zsarolás és az enyhe önbeteljesítő jóslat ezen finom keverékével a nyugati „eurázsianista” nagyon közel kerül orosz megfelelőihez napjaink „neo-eurázsianista” mozgalmából. Dugin úr minden bizonnyal egyetértene azzal, hogy „ahelyett, hogy tovább terjesztené a hatókörét, a NATO-nak inkább meg kellene ismernie a korlátait”, és hogy az egyetlen módja annak, hogy „helyreállítsák a régió képességét a működésre és a lakosság alapvető szolgáltatásokkal való ellátására”,

13 Andrej CIGANKOV, *Working With Russia To Prevent Eurasian Collapse*, RFE/RL Headlines 2009. 09. 29.

nem más, mint a „ruszofób nacionalizmus megzabolázása”. Nem teljesen világos, ki fogja összeállítani a „ruszofób nacionalisták” listáját, de az meglehetősen hosszúra nyúlhat, figyelembe véve, hogy még Alekszandr Lukasenko sem képes megfelelni a valódi ruszofília kívánalmainak.

Azonban mind az orosz, mind a nyugati „eurázsianisták” végső célja világos: „aligha létezik alternatívája annak, hogy egy gazdaságilag és kulturálisan átlátható, a korábbi központhoz erős szálakkal kötődő nemzetközösség jöjjön létre”. És ebből kifolyólag „mindent összevetve a külvilág feladata az kell hogy legyen, hogy Oroszországnak mint a térség nagyhatalmának önbizalmát erősítse”.¹⁴

Nyilvánvaló, hogy az új Kelet-Európának nincs helye ebben a projektben – ahogy soha nem is volt.

Szathmáry-Kellermann Viktória fordítása

Falvai Mátyás

RASZKOLNYIKOV BALTÁJA

A szerző erkölcsi számonkérhetőségének dilemmája

Ki feltételezné Dosztojevszkijről, hogy ideáktól megittasulva uzsorás öregasszonyok fején fente a baltát? És ki gondolná, hogy Flaubert valóban egy vidéki, kisvárosi orvos felesége lett volna? Márpedig ha komolyan vesszük, hogy a mű és alkotója között olyasfajta összefüggés van, amelynek révén egyiket a másikon számon lehet kérni – például morális értelemben –, ezek akár jogosan merülhetnek fel bennünk. Több évtizedes (tágabban értelmezve: több évezredes) diskurzus kellős közepébe tenyerel, aki azt firtatja, csak a szöveg van-e, avagy az alkotói intenció, netán a szerző morális hitele is az értelmezési/értékelési tartományba eshet. Lehetne ez bölcsészek túltényesztett belvitája is, de időről időre aktualitást ad neki egy-egy politikai gumicsont. Egész írói munkásságokat teszünk parkoló pályára a szerző morálisan vagy ideológiailag válhatatlannak ítélt tettei miatt, ugyanakkor arra is találunk példát, hogy valakit művészi érdemei (illetve azok hiánya) ellenére vesz vállára a közvélemény vagy annak egy része, pusztán az ideológiai rokonszenv, a szimpatikus életpálya miatt.

Ahogy a curriculum vitae, úgy az életmű is konstruált fogalom, valójában nem létezik: az előbbi csak életesemények, életszakaszok – olykor egymásból következő, olykor váratlanul bekövetkező – sorozata, míg az utóbbi csupán külön-külön megszülető művek mennyiségi összessége, amelyeknek mind önmagukban kell szavatolniuk magukért, nem pedig a többi kontextusában. Tétélezzük fel, hogy egy remek író, aki világklasszis regények sorozatával gazdagítja az irodalmat, közread egy ideológiailag felettébb problémás művet. Annullálja-e a szóban forgó mű az előtte vagy utána születő könyvek érdemeit? Ha így lenne, ha magukat a műveket, s nem írójuk személyét sújtaná az ideológiai stigma, akkor a kevésbé jól sikerült alkotások is az egész életművet érvénytelenítik minőségi értelemben?